

Візантійський міллет в епоху Османської імперії

Микола Кухарук, протоієрей Василь Лозовицький
<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2021-9-99>

У даній статті йтиметься про поняття міллету¹, його види та історію розвитку. Важливою сторінкою всесвітньої історії є історія Османської імперії, яка завойовувала нові землі. З історії ми знаємо, що провідною релігією в османів був іслам. На Близькому Сході, відомому своєю поліетнічністю і поліконфесійністю, часто виникають гострі конфлікти на національному і релігійному ґрунті. Розроблені моделі та методи вирішення конфліктів іноді виправдовують поставлені перед собою завдання, а іноді не дають ніяких результатів. З огляду на сформовану політичну ситуацію, для більш продуктивної розробки моделей потрібно вивчати системи, які застосовувалися при управлінні багатонаціональним і багатоконфесійним регіоном в історичній ретроспективі. Християнство дуже часто потерпало від того, що турки захоплювали землі, адже, захоплюючи нові території, вони насаджували там свою віру, а християн змушували відрікатися від своєї віри. Водночас до сьогодні існують різні, інколи навіть протилежні оцінки щодо передумов, характеру та еволюції системи міллетів як основи османської імперської структури. Останнім часом з'явилися нові підходи в дослідженні еволюції османської державності і міжконфесійних відносин, сутності режиму капітуляцій та системи міллетів, як найбільш оригінальної особливості османської адміністративно-політичної структури. Етнічна та соціокультурна інтеграція народів, що населяли Османську імперію, відбувалася в декілька етапів: власне приєднання (у вигляді завоювання), тобто встановлення османського підданства; поступова інкорпорація в структуру держави; нарешті, фрагментарна асиміляція, яка з часом все більше активізувалася. Звичайно, ці процеси відображалися на певних тенденціях розвитку держави Османідів. Формування османської релігій-

¹ Міллет (тур. millet) – у мусульманських державах самоврядні об'єднання осіб однієї віри з власними адміністративними установами, судами, соціально-культурними закладами (школи, лікарні тощо), які знаходились у спеціально відведених для цього місцях (кварталах) міст.

ної політики значною мірою залежало від низки чинників: включення до складу імперії різних країн і народів, які на період турецького завоювання знаходилися на різних рівнях соціально-економічного і культурного розвитку, мали іншу конфесійну приналежність; вплив на розбудову міжконфесійних відносин та османський релігійний курс настанов ісламу, сформованих Пророком Мухаммедом у Конституції Медини, у тексті Корану та принципах шаріату.

Ключові слова: міллет, Візантія, Османська імперія, християнство, іслам, султан, Константинополь.

Постановка наукової проблеми та її значення. Після падіння Константинополя в 1453 році Османська держава стала іменуватися імперією. Падіння Константинополя стало найважливішою подією в розвитку турецької державності, оскільки після перемоги 1453 року Османська імперія остаточно закріпилася в Європі. Питання співіснування інших релігій на території Османської імперії було неминучим, тому впровадження поняття міллету було цілком обґрунтованим і щодо інших гуманним. Слово «міллет» у старих турецьких словниках перекладається як релігія, віра, нація, община, арабською мовою «міла» означає певну спільноту, людей, публіку, збори, суспільство. Саме в османський період міллетами почали називати релігійні общини, які отримали в імперії право на існування та визначену внутрішню автономію². Передумови формування в Османській імперії православного міллету ведуть ще в період Візантійської імперії. У Східній Римській імперії (Візантії) главою усіх православних громад був Константинопольський патріарх, який завжди був греком, хоча в межах імперії існували інші патріархати, які формально повністю були незалежними, автокефальними в канонічних питаннях. Після падіння перед турками Константинополя (1453 рік) патріарх змушений був визнати владу султана, і таким чином султан через васального йому патріарха отримав змогу впливати на життя держав світу, у яких були православні громади, зокрема на землі Русі. Цей факт має дуже важливе значення, оскільки релігійні лідери (патріарх, халіф, папа Римський) згідно з принципами права тих часів мали можливість позбавляти влади світських правителів – царів, королів і т. д. Тому питання міллету є дуже важливим і цікавим для вивчення історії в християнському світі.

Аналіз дослідження цієї проблеми. У дослідженні використовувалося посилення на таких авторів, які вивчають період медіавістики Османської імперії, а саме: Бесєдіна Н.В., наукова робота «Автономні релігійно-політичні утворення іншівірівців у складі Османської імперії: візантійський міл-

² Орешкова С.Ф. Османская империя: проблемы межконфессиональных отношений. Восток. 2008. №6. С. 33–44.

лет», Орешкова С.Ф. «Османська імперія: проблеми міжконфесійних відносин», Історія Сходу. Т. III. «Схід на межі середньовіччя і нового часу. XVI – XVIII ст.» також у наукових працях, які були опубліковані в Туреччині (Altındağ A.Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri).

Мета статті – з'ясування сутності міллетної системи, передусім візантійського (православного міллету) у складі Османської імперії як виняткового цивілізаційного феномена. Погляд та ставлення османів до християнства.

Виклад основного матеріалу. В епоху розвинутого і пізнього Середньовіччя найбільшою і наймогутнішою мусульманською державою була Османська імперія, до складу якої входили величезні території в Азії, Африці та Східній Європі. Особливу роль турки-османи відіграли в історії православних християнських держав Південно-Східної Європи та Візантійської імперії. З огляду на це, великий інтерес викликає османський історичний досвід співіснування та взаємодії різних народів в умовах етнокультурного та конфесійного розмаїття, особливостей їхнього мовного, екологічного і політичного ландшафтів; політика Високої Порти щодо розв'язання однієї з 21 найгостріших проблем держави – соціального конфлікту між правовірними та інновірцями³. У XIV–XVII сторіччях внаслідок загарбницьких війн на Балканському півострові, особливо щодо територій Візантійської імперії, столицю якої Константинополь було захоплено і перетворено на столицю нової держави, Османська імперія значно розширила свої володіння. Османська держава поступово стала багатокультурною, багатонаціональною та поліконфесійною, на її території проживали народи різних мов та віросповідувань – мусульмани, православні (константинопольського, сирийського і александрійського патріархатів), юдеї, вірмени. Слід зауважити, що саме релігія – іслам, а не національність та/або мова стала головною відмінною рисою належності до політично панівних верств населення Османської імперії.

Турки-османи з повагою ставилися до Христа, вони приймали неперочне зачаття Діви Матері і Христа. За образу Христа турки застосовували покарання. Вони ставилися з шаною до Святої води, мощів. Султан Мехмед після завоювання Константинополя оточив себе християнами, адже він розумів, що без допомоги християн-греків не зможе створити сильну державу⁴. Султан Мехмед II схвалив існування міллетної системи, вважаючи її доцільною. Османи, будучи войовничим народом, не мали часу й бажання

³ Беседіна Н. Автономні релігійно-політичні утворення інновірців у складі Османської імперії: візантійський міллет.

⁴ Рансимен С. Падение Константинополя в 1453 году. М.: Наука, 1983. 200 с.

втручатися у внутрішні і особисті справи невірних, до яких ставилися як до людей нижчої раси⁵. Говорячи про ставлення султанів до немусульманських підданих, архієпископ М. Орманян писав: «Османське законодавство було повністю релігійним, або ісламським, і всі індивідуальні, соціальні і повсякденні права були детерміновані виключно принципами ісламської релігії. Після завоювання ісламськими державами християнських країн ці держави повинні були слідувати одному з двох принципів – або насильно нав'язувати свою релігію завойованим народам, або, друге, дати їм можливість самоврядування і особливого побутового становища»⁶.

За таких умов питання управління в імперії вирішили наступним чином. Жителі імперії були поділені на міллети – за віросповіданням. Кожний міллет підпорядковувався власному духовному пастирю – халіфу (мусульмани), Вселенському патріарху (православні), католику (вірмени-католики) чи рабину (юдеї). Халіфом (провідником) мусульманської общини – умми в ті часи був сам султан, нащадок Османа. Провідники інших громад згідно з законами імперії повинні були підпорядковуватися йому і несли перед ним відповідальність за діяльність вірян свого міллету. Це давало змогу юридично обійти принцип мусульманського права, згідно з яким халіф не може бути керівником іновірців. Основною вимогою для призначення на пост головного пастиря міллету були особисті зв'язки з султаном та близькими до нього візирями, а також демонстрація лояльності стосовно до панівного класу мусульман.

Усі міллети за умови визнання верховної влади султана та сплати податку – джизії – користувалися цілковитою свободою культу та самостійністю у вирішенні своїх общинних справ. Міллети не мали визначеної території, а були церковно-конфесійними державами, яким належав значний внутрішній суверенітет. Він характеризувався екстериторіальністю, тобто поширювався не на населення конкретних територій, а на визначенні категорії осіб незалежно від їхнього місця проживання⁷.

До церковних закладів султан ставився з терпимістю. Султан Мехмед уже виробив основні контури своєї політики стосовно до грецьких підданих. Серед міллетів Османської імперії найбільшим був візантійський (православний, грецький) міллет, влада якого поширювалася на всі православні народи держави. Розробка його статусу розпочалася після краху Візантії. Після

⁵ *Abu Jaber K. S. The Millet System in the Nineteenth-Century Ottoman Empire. The Muslim World. 1967. Vol. 57, issue 3. P. 212–223.*

⁶ *Ormanyan M. Azgapatum. II hator. Kostandnupolis: V. Yev H. Ter-Nersesyan, 1912. 2308 ej.*

⁷ *История Востока. Т. III. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI – XVIII вв. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. 696 с.*

створення міллету вони повинні були обрати патріарха, відповідального за їхню поведінку перед султаном. Після деяких зволікань Георгій Схоларій погодився прийняти сан патріарха. Утворили Священний синод з єпископів, яких вдалося розшукати поблизу. Синод на прохання султана офіційно обрав Георгія під його чернечим ім'ям Геннадія на патріарший престол⁸. Мабуть, це сталося ще до того, як султан покинув Константинополь в кінці червня, хоча точна дата обрання залишилася невідомою. Минуло ще кілька місяців, перш ніж відбулася офіційна інтронізація Геннадія. Церемонія, очевидно, відбулася 6 січня 1454 р. Уся процедура була скопійована з візантійських часів. У ролі імператора султан надав новому патріарху аудієнцію і вручив йому символи його сану – облачення, посох і наперсний хрест. Колишній хрест зник: або його вкрали під час грабежу, або попередній патріарх Григорій Маммас при своїй втечі в Рим прихопив його з собою⁹. Патріарх мав право їздити верхи на коні (чого були позбавлені інші ієрархи), мати свиту, попереду нього підносили хрест, жезл і світильники. Він зі своєї волі міг поставляти і призначати митрополитів та єпископів і клопотав перед Портою про видачу призначеним єпископам Берат. Він міг висилати із столиці будь-якого митрополита або єпископа по епархіях, за винятком чотирьох головних членів Синоду. Патріарх міг накладати покарання на клірика з будь-якої епархії. Він один міг без узгодження з архієреями зараховувати до лику святих, які своїм життям прославились перед Богом, правда, при наявності свідчень від 1000 чоловік про чудесні явища при гробі покійного. Через ці обставини випадки канонізації святих зустрічалися рідко¹⁰.

Згодом султан і патріарх розробили спільний новий звід законів для візантійського міллету. Мехмед дав Геннадію письмовий документ, який обіцяв йому особисту недоторканність, звільнення від сплати податків, повну гарантію збереження престолу, право на вільне пересування і право передачі цих привілеїв своїм наступникам на вічні часи; такі ж привілеї були надані митрополитам та іншим церковним сановникам, які входили у Священний синод. Немає підстав сумніватися в достовірності цієї інформації: втім, гарантія збереження престолу, зрозуміло, не скасовувала права Священного синоду змістити патріарха, оголосивши його обрання неканонічним, як це не раз мало місце у Візантії. Патріарші хроністи наступного століття стверджували, що в іншому документі султан обіцяв Геннадію, що церква буде законно стягувати збори за одруження і похорони, що православні можуть

⁸ Гудвин Дж. Величие и крах Османской империи. Властители бескрайних горизонтов. М.: Азбука-Аттикус; Колибри, 2012. 521 с.

⁹ Лозинский С. Г. История папства. М.: Издательство политической литературы, 1986. 382с.

¹⁰ Housley N. Crusading and the Ottoman Threat, 1453–1505. Oxford: Oxford Press, 2012. 236 p.

відзначати Великдень як свято протягом трьох днів і в ці дні їм дозволяється свобода пересування, і що відтепер жодна церква не буде перетворена в мечеть¹¹. Церковним судам було дано право слухати всі справи православних, що мають стосунок до релігії, включаючи шлюб і розлучення, заповіт і опіку над малолітніми. Усіма іншими цивільними справами православних займалися засновані патріархом світські суди. Тільки кримінальні справи і справи, що стосуються також і мусульман, передавалися в турецькі суди. Сама церква не збирала податків державі з грецьких громад: це було обов'язком голови місцевої адміністрації. Однак від церкви могли зажадати застосувати загрозу відлучення або накладення будь-яких інших релігійних санкцій на християн, які не платили податків або будь-яким іншим чином не підпорядковувалися законам держави. Духовенство звільнялося від сплати податків, але могло робити від свого імені пожертви, які номінально вважалися добровільними. З християн тільки її представникам дозволялося носити бороди; крім того, християни повинні були ходити в особливому одязі і не мали права носити зброю. Порядок набору хлопчиків для яничарських полків був збережений¹².

Одного разу, ймовірно влітку 1454 року, на церковному подвір'ї знайшли труп турка. І хоча він без сумнівів, був туди підкинтий, це дало туркам привід відкрито проявити свою ворожість. Патріарх Геннадій розсудливо попросив дозволу перенести свою резиденцію. Зібравши всі святині, він переніс їх в собор жіночого монастиря Паммакарісти в кварталі Фанар¹³. Черниць переселили звідти в будівлі, що примикають до розташованої поблизу церкви св. Іоана в Труллі, а патріарх Геннадій зі своїми наблизеними перебрався в приміщення монастиря. Паммакарісти залишався патріаршою церквою більше ста років. Султан-Завойовник час від часу відвідував там свого друга Геннадія, якого дуже поважав¹⁴.

Поміж немусульман була встановлена градація: найгіршими вважалися багатобожники, язичники; люди двох інших «авраамічних» релігій – християни та юдеї були поставлені вище язичників. На відміну від Європи, у великих мусульманських імперіях майже не було єврейських погромів. Мусульмани ніколи не оголошували своїм ворогом християнство як релігію, їхній опір викликав руйнівний вплив Заходу¹⁵. Опіка (зімма) мусульман над «людьми Писання (Біблії)» вважалася одним із священних обов'язків, покла-

¹¹ Atiya A. A. History of Eastern Christianity. London, 1968.

¹² Valognes J.-P. Vie et mort des chretiens d'Orient. Des origines a nos jours. Paris, 1994.

¹³ Science and the Eastern Orthodox Church. Edited by Daniel Buxhoeveden & Gayle Woloschak. Ashgate, 2011. 238 p.

¹⁴ Altındağ A. Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri. Ankara: Yeni Avrasiya yayınları, 2002. 197 p.

¹⁵ Мирский Г. И. Ислам: история и современность. Новая и новейшая история. 2010. №5. С. 3–20.

дених Аллахом на своїх послідовників: «О люди Писання, не виказуйте надмірності у вашій релігії і говоріть про Аллаха лише правду, Аллах є Єдиним Богом. Йому належить те, що на небесах, і те, що на землі. Досить того, що Аллах є Опікуном і Хранителем!»¹⁶.

Держава Османідів в епоху свого становлення та розквіту вирізнялася слов'янським характером правлячої еліти. Впродовж правління Баязіда I, Мурада II та Мехмеда II через династичні зв'язки султанів із сербськими володарями, через яничарське військо, навербоване із слов'ян, і через масовий перехід вельможних слов'ян в іслам Османська імперія суттєво послов'янщилася. Цей процес продовжувався за Сулеймана I (1520-1566)¹⁷; прагматизм і здоровий глузд османської імперської влади обумовили високий ступінь їхньої толерантності та відсутність сліпого фанатизму. Крім того, Османіди у XIII-XIV ст. проявляли релігійну терпимість, не лише послуговуючись політичними причинами, а й під впливом концепцій пошуку надконфесійних шляхів самовдосконалення і злиття з Богом, поширюваних суфіями Анатолії¹⁸. Унаслідок усіх перелічених чинників у державі Османідів сформувалася незвична для Середньовіччя атмосфера віротерпимості та релігійної свободи¹⁹.

Водночас на зімну було поширено низку обов'язків та обмежень, які повинні були підкреслити принижений статус іншівірців і затвердити визнання ними переваги домінуючої мусульманської общини. Іншівірцям під страхом позбавлення «опіки» заборонялося ляяти Коран, пророка Мухаммеда та іслам, вступати у шлюбні відносини та перелюбствувати з мусульманками, схиляти «правовірних» до зміни віри, а також допомагати ворогам ісламу. Ці шість «обов'язкових» умов були доповнені шістьма «бажаними», порушення яких не позбавляло «опіки», але підлягало покаранню. Зіммі рекомендувалося носити певні відмінні знаки на одязі, заборонялося будувати будинки вищі, ніж у мусульман, дзвонити у дзвіниці, голосно читати свої священні книги, влаштовувати пишні похоронні процесії і відкрито тримати хрести, розпивати при «правовірних» вино і випасати свиней, їздити на конях і верблюдах. Церкви і монастирі повинні були бути відчиненими для прийому мусульманських мандрівників²⁰. Важливим знаряддям осман-

¹⁶ Коран. Пер. Э. Р. Кулиева. М.: ООО «Издатель Эжаев А.К.», 2003. 687 с.

¹⁷ Кримський А. Історія Туреччини. 2-е видання. Київ-Львів: Олір, 1996. 288 с.

¹⁸ Кобищанов Т. Ю. Между Кануном и Шариатом: религиозная политика османских властей в сирийских провинциях в XVI – 29 начале XIX в. Вестник Моск. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. 2005. №4. С. 52–69.

¹⁹ Иванов Н. А. Система миллетов в арабских странах XVI – XVII ст. Восток. 1992. №6. С. 27–36.

²⁰ Кобищанов Т. Ю. Между Кануном и Шариатом: религиозная политика османских властей в сирийских провинциях в XVI – 29 начале XIX в. Вестник Моск. ун-та. Сер. 13.

ської етноконфесійної політики був шаріат. Загалом ісламська система правосуддя не була налаштована вкрай антихристиянськи. Усі «книжники» мали право на захист султана від різних протизаконних дій на релігійному чи іншому підґрунті. У численних указах наголошувалося: правосуддя султана поширюється на них так само, як і на підданих-мусульман²¹. У вирішенні деяких правових питань популярними поміж зіммі були звернення до османських кадї (суддів), оскільки вони, нехтуючи настановами «божественного закону», зазвичай приймали покази християн нарівні зі свідченнями мусульман, дозволяючи іншівірцям складати присягу на Євангелії²². Водночас під час судових процесів з мусульманами іншівірці намагалися заручитися підтримкою свідка-мусульманина.

Релігійно-адміністративним центром православної общини була Константинопольська патріархія, розташована у стамбульському кварталі Фанар (Фенер). Часто її називають Грецькою патріархією, а влада поширювалася не тільки на греків, а й на всіх інших православних імперії, тобто болгар, сербів, молдаван, валахів, православних арабів²³. Усі немусульмани – зіммі як жителі ісламської держави, крім прав, наданих їм міллетною автономією, повинні були підпорядкуватися державним та ісламським законам. Головною із настанов цих законів було те, що замість військової служби зіммі повинні були сплачувати подушний податок (джизію). Вважалося, що його сплачують за державну гарантію захисту та відкуп від служби. Джизія збиралася зі здорових чоловіків віком від 14 до 75 років.

Упродовж сторіч методи збирання та розмір джизії змінювалися, але до Танзимату цей податок залишався одним із основних в імперії. Крім джизії, були й інші податки, які немусульмани сплачували в більшому розмірі, ніж мусульмани. Від XV ст. в державі Османідів поширення набула практика девширме – набір хлопчиків віком 9-14 років із християнських сімей для військової та цивільної служби. Вони склали т. зв. категорію «капитукулу» («султанові раби»), існування якої сприяло посиленню деспотичності османської державної структури. Водночас вихідці з «капитукулу» забезпечували баланс у середовищі правлячої еліти імперії. Крім того, цим інститутом користувалася низка християнських сімейств, які через девширме просували своїх представників в османську правлячу еліту. Наприклад, вихідець

Востоковедение. 2005. №4. С. 52–69.

²¹ Хитцель Ф. Османская империя. М.: Вече, 2006. 384 с.

²² Кобищанов Т. Ю. Между Кануном и Шариатом: религиозная политика османских властей в сирийских провинциях в XVI – 29 начале XIX в. Вестник Моск. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. 2005. №4. С. 52–69.

²³ Орешкова С. Ф. Османская империя: проблемы межконфессиональных отношений. Восток. 2008. №6. С. 33–44.

із капикулу, відомий великий візир трьох султанів – Сулеймана I, Селіма II і Мурада III, султанський дамад (зять) Мехмед Сокоглу походив з відомого сербського роду Соколовичів²⁴. Через систему девширме (набір християнських дітей на службу) рекрутувалися османські стрілки (яничари). Дітей забирали із християнських сімей і обертали в іслам, що свідчить про відступ від тих гарантій, які брала на себе система міллетів. Цей так званий «*податок кров'ю*» офіційно сплачувався християнським міллетом для військових потреб Високої Порти.

З часів правління султана Мехмеда II до 24 березня 1657 р. грецького патріарха, обраного громадою, приймав султан, але після того, як 24 березня 1657 р. грецький патріарх Парфеній III був страчений за те, що він підбурював князівство Валахії і Молдавії до повстання, патріархів почали приймати великі візирі. Це стало законом, який існував до початку танзіматських реформ в XIX ст.²⁵

Згодом османські правителі, крім трьох традиційних міллетів, визнали й інші, захищаючи тим самим свої політичні інтереси. Так, наприклад, султан Сулейман Перший, заснувавши Святу слов'янську церковну ієрархію, явно розраховував на лояльність і допомогу слов'янської православної патріархії в разі, якщо Священна ліга захоче відібрати у імперії Балкани²⁶. У XIX ст. в житті немусульманських народів імперії відзначається громадська активність і пробудження національної самосвідомості, цьому сприяли мілleti. У середовищі міллетів завдяки місіонерам та індивідуальним зв'язкам поширилися ідеї рівності й свободи, популярні в той час в Європі. Також європейський вплив проявився і в підвищенні рівня освіти та грамотності, оскільки заможна молодь мала можливість отримати гарну освіту в Європі. Ці фактори, поряд з національно-визвольною боротьбою немусульманських підданих, стала приводом для активного втручання наддержав у внутрішні справи імперії.

Зростав вплив європейських держав на немусульманських підданих султана. Під приводом захисту останніх європейські держави втручалися у внутрішні справи Османської імперії. У рамках Хатт-і шериф (*Islahat fermanı* – фірман про реформи), прийнятого 28 лютого 1856 р., указом султана були затверджені спеціальні регламенти, які визначили статус немусульманських релігійних громад – греко-православної, вірмено-апостольської і єврейсько-іспанської. Відтепер світськими справами громад повинні були керувати

²⁴ История Востока. Т. III. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI – XVIII вв. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. 696 с.

²⁵ The Encyclopaedia of Islam / ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs. Vol. 7. Leiden; New York: E. J. Brill, 1993. 1113 p.

²⁶ Goffman D. Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century. New Perspectives on Turkey. 1994. N 11. P. 133–158.

цивільні органи. Однак насправді органи потрапляли під контроль султанської адміністрації, яка прагнула перетворити їх у слухняний інструмент і використовувати як своє знаряддя в боротьбі з національно-визвольними прагненнями нетурецьких народів²⁷.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, система міллетів – це певна форма політичного компромісу, метою якого є пом'якшення протиріч між різними етноконфесійними групами і збереження стабільності держави. На перший погляд, систему міллетів можна вважати бездоганною для управління немусульманською частиною населення імперії, оскільки, по-перше, система забезпечувала внутрішнє самоврядування для членів міллету: немусульманські піддані імперії всередині громади дотримувалися своєї традиції і жили за своїми законами, у той же час згідно із законами і традиціями імперії, а, по-друге, вона підбудовувалася під інтереси Порти. Однак, як справедливо зауважує Р. Сафрастян, система міллетів виконувала б свої функції належним чином, якщо б цьому сприяли центральний уряд і військові сили²⁸. В Османській імперії спостерігалось часте втручання влади у внутрішнє життя міллету.

Наділяючи немусульман світською і духовною владою, османські султани таким чином прагнули тримати своїх підданих у покорі, зменшити втручання інших держав у внутрішні справи імперії, для чого й використовувався авторитет патріархів. Сам факт, що при призначенні патріарха останнє слово залишалося за султаном, говорить про те, що свобода і незалежність громад були відносними. Роль лояльних патріархів особливо збільшилася, коли в середовищі немусульман імперії став помітно зростати вплив іноземних держав. Крім того, султани часто змінювали патріархів, вимагаючи в кожного нового патріарха гроші за затвердження його на посаду. Цей факт свідчить про те, що зміна патріархів була свого роду джерелом фінансування султанської скарбниці.

Водночас система міллетів в епоху розквіту держави Османідів була досить ефективним інструментом підтримки внутрішньої рівноваги в умовах існування сукупності фактично незалежних від центру державних та автономно-політичних утворень іншовірного населення, які розвивалися за своїми власними економічними та етнокультурними законами. З початком занепаду Османської імперії міллетна система спричинила її подальшу дезинтеграцію, оскільки саме вона допомогла зберегтися нетурецьким народам, не втратити своєї самобутності, культури, мови. Еволюція військово-демо-

²⁷ Петросян Ю. А. Османская империя. Могущество и гибель. М.: Наука, 1990. 280 с.

²⁸ Safrastyan R. Armenians and Turks: Contacts in history from Seldjukides times up to the End of the 19-th century. Turkish and Ottoman Studies. Yer., 2006. Vol. 4. P. 197–206.

кратичних структур імперії до деспотії східного типу мала такі негативні наслідки, як наростання релігійного (ісламського) фанатизму і національної нетерпимості, чиновницького бюрократизму, корупції, засилля намисників. Європейське втручання, спроби великих держав звільнити Європу від турків, незалежницькі рухи християнських народів порушили колишню міжконфесійну рівновагу і викликали трагічне протистояння між общинами Османської імперії, які колись мирно співіснували.

У подальшому необхідно досліджувати дане питання, а саме про те, які існували міллети в Османській імперії і чим їхнє життя та діяльність відрізнялася від візантійських, який вплив мали міллети загалом на християнство, як провідну релігію світу..

Список джерел і літератури:

1. *Бесєдіна Н.* Автономні релігійно-політичні утворення іншовірців у складі Османської імперії: візантійський міллет. URL: www.dspace.pnpu.edu.ua
2. *Гудвин Дж.* Величие и крах Османской империи. Властители бескрайних горизонтов. М.: Азбука-Аттикус; Колибри, 2012. 521 с.
3. *Иванов Н. А.* Система миллетов в арабских странах XVI – XVII ст. Восток. 1992. №6. С. 27–36.
4. *История Востока. Т. III. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI – XVIII вв. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. 696 с.*
5. *Кобищанов Т. Ю.* Между Кануном и Шариатом: религиозная политика османских властей в сирийских провинциях в XVI – 29 начале XIX в. Вестник Моск. ун-та. Сер. 13. Востоковедение. 2005. №4. С. 52–69.
6. *Коран. Пер. Э. Р. Кулиева.* М.: ООО «Издатель Эжаев А.К.», 2003. 687 с.
7. *Кримський А.* Історія Туреччини / 2-е видання. Київ-Львів: Олір, 1996. 288 с.
8. *Лозинский С.Г.* История папства. М.: Издательство политической литературы, 1986. 382 с.
9. *Мирский Г.* Ислам: история и современность. Новая и новейшая история. 2010. №5. С. 3–20.
10. *Орешкова С.* Османская империя: проблемы межконфессиональных отношений. Восток. 2008. №6. С. 33–44.
11. *Петросян Ю.* Османская империя. Могущество и гибель. М.: Наука, 1990. 280 с.
12. *Рансимен С.* Падение Константинополя в 1453 году. М.: Наука, 1983. 200 с.
13. *Хитцель Ф.* Османская империя. М.: Вече, 2006. 384 с.
14. *Abu Jaber K. S.* The Millet System in the Nineteenth-Century Ottoman Empire. The Muslim World. 1967. Vol. 57, issue 3. P. 212–223.
15. *Atiya A. A.* History of Eastern Christianity. London, 1968.

16. Goffman D. Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century. *New Perspectives on Turkey*. 1994. N 11. P. 133–158.
17. Housley N. *Crusading and the Ottoman Threat, 1453–1505*. Oxford: Oxford Press, 2012. 236 p.
18. Ormanyan M. *Azgapatum. II hator*. Kostandnupolis: V. Yev H. Ter-Nersesyan, 1912. 2308 ej.
19. Safrastyan R. Armenians and Turks: Contacts in history from Seldjukides times up to the End of the 19-th century. *Turkish and Ottoman Studies*. Yer., 2006. Vol. 4. P. 197–206.
20. *Science and the Eastern Orthodox Church*. Edited by Daniel Buxhoeveden & Gayle Woloschak. Ashgate, 2011. 238 p.
21. *The Encyclopaedia of Islam / ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs*. Vol. 7. Leiden; New York: E. J. Brill, 1993. 1113 p.
22. Valognes J.-P. *Vie et mort des chretiens d'Orient. Des origines a nos jours*. Paris, 1994.
23. Altındağ A. *Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri*. Ankara: Yeni Avrasiya yayınları, 2002. 197 p.

References:

1. Besjedina N., Avtonomni religijno-politychni utvorennja inshovirciv u skladi Osmans'koi' imperii': vizantijs'kyj millet. URL: www.dspace.pnpu.edu.ua [in Ukrainian].
2. Gudvyn Dzh. (2012). *Velychye y krah Osmanskoj ymperyjy. Vlastytely beskrajnyh goryzontov*. M.: Azbuka-Attykus; Kolybry [in Russian].
3. Yvanov N.A. (1992). *Systema mylletov v arabskyh stranah XVI – XVII st. Vostok*. № 6 [in Russian].
4. *Ystoryja Vostoka*. (2000). T. III. *Vostok na rubezhe srednevekov'ja y novogo vremeny. XVI – XVIII vv. M.: Yzdatel'skaja fyрма «Vostochnaja lyteratura» RAN* [in Russian].
5. Kobyshehanov T. Ju. (2005). *Mezhdu Kanunom y Sharyatom: relygoznaja polytyka osmanskyh vlastej v syryjskyh provincyjah v XVI – 29 nachale XIX v. Vestnyk Mosk. un-ta. Ser. 13. Vostokovedenye*. №4 [in Russian].
6. Koran. (2003). *Per. E.R. Kulyeva*. M.: ООО «Yzdatel' Ezhaev A.K.».
7. Kryms'kyj A. (1996). *Istorija Turechchyny / 2-e vydannja. Kyi'v-L'viv: Olir* [in Ukrainian].
8. Lozynskij C. G. (1986). *Ystoryja papstva*. M.: Yzdatel'stvo polytycheskoj lyteratury [in Russian].
9. Myrskij G. (2010). *Yslam: ystoryja y sovremennost'. Novaja y novejschaja ystoryja*. №5 [in Russian].
10. Oreshkova S. (2008). *Osmanskaja ymperyja: problemy mezhkonfessyonal'nyh otnoshenyj. Vostok*. №6 [in Russian].
11. Petrosjan Ju. (1990). *Osmanskaja ymperyja. Mogushhestvo y gybel'*. M.: Nauka [in Russian].

12. *Ransymen S.* (1983). *Padenye Konstantynopolja v 1453 godu.* M.: Nauka [in Russian].
13. *Hytcel' F.* (2006). *Osmanskaja ymperyja.* M.: Veche [in Russian].
14. *Abu Jaber K. S.* (1967). *The Millet System in the Nineteenth-Century Ottoman Empire.* *The Muslim World.* Vol. 57, issue 3 [in English].
15. *Atiya A.A.* (1968). *History of Eastern Christianity.* London [in English].
16. *Goffman D.* (1994). *Ottoman Millets in the Early Seventeenth Century.* *New Perspectives on Turkey.* №11 [in English].
17. *Housley N.* (2012). *Crusading and the Ottoman Threat, 1453–1505.* Oxford: Oxford Press [in English].
18. *Ormanyan M.* (1912). *Azgapatum. II hator.* Kostandnupolis: V. Yev H. Ter-Nersesyan.
19. *Safrastyan R.* (2006). *Armenians and Turks: Contacts in history from Seldjukides times up to the End of the 19-th century.* *Turkish and Ottoman Studies.* Yer. Vol. 4 [in English].
20. *Science and the Eastern Orthodox Church.* (2011). *Edited by Daniel Buxhoeveden & Gayle Woloschak.* Ashgate [in English].
21. *The Encyclopaedia of Islam / ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel and W. P. Heinrichs.* Vol. 7. Leiden; New York: E. J. Brill. 1113 p. [in English].
22. *Valognes J.-P.* (1994). *Vie et mort des chretiens d'Orient. Des origines a nos jours.* Paris.
23. *Altındağ A.* (2002). *Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri.* Ankara: Yeni Avrasiya yayınları, 2002.